

Sant Ramon, l'església romànica del Pla de Santa Maria

M. JOANA VIRGLI GASOL
Historiadora

L'edifici sobresurt per la simplicitat i puresa de línies, amb un gran equilibri compositiu entre l'estructura constructiva i l'escultura.

Combina solucions arquitectòniques i decoratives cistercenques amb temes iconogràfics del corrent llenguadocià, que arriba fins a la seu tarragonina, i alguns trets de l'art clàssic i bizantinitzants, pertanyents al que hom ha batejat com a Estil 1200. Sens dubte els elements més difosos de l'obra, per bé que, com veurem, no pas els més coneguts, si exceptuem l'estudi de Francesca Español sobre el mestre del frontal de Santa Tecla, són la rosassa i la portalada meridional. Pel que fa a l'ambient interior, podem afirmar, però, que encara no havia estat descrit de forma detallada.

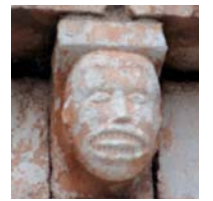
Amb relació a les notícies històriques, sabem que, el 25 de gener de 1173, Alfons el Cast cedí el lloc de Santa Maria a Berenguer de Vilafranca, per tal de crear-hi una vila que rebria l'apel·latiu de Villalba. Aquesta infeudació fou aprovada per l'arquebisbe de Tarragona, Guillem de Torroja. L'existència de l'església ja consta, el 1178, al cartulari conegut com el Llibre Blanc de Santes Creus. Tanmateix la menció més destacada és la de la butlla de Celestí III, del 29 de novembre de 1194, on figura esmentada sota la fórmula *Eccliesiam beatae Mariae de Plano*, la qual revela alhora la primitiva advocació, substituïda des del 1859 per la de sant Ramon de Penyafort. El 1254, el Pla passà al domini de la Mitra tarragonina. A partir del 29 de gener de 1357, en temps del prelat Pere de Clarasquí, fins al 1768, l'ardiaca de Sant Llorenç hi posseï casa, adossada als peus del temple, que fou reaprofitada més tard com a convent femení.

Malgrat l'absència d'informació documental de l'època de construcció, comptem amb algunes referències tardanes. L'1 de gener de 1582, hom fa al·lusió a un campanar de cadireta d'un arc, un comunidor i un passadís sobre el terrat i es constata el mal estat de la capçalera, reparada després pel mestre de cases local, Francesc Ginesta. Una altra cita, aquesta del 10 de juliol de 1590, es refereix als tres altars. El 6 de gener de 1773, marca el declivi de la fàbrica, ja que s'acordà de bastir l'església nova, per la qual cosa s'empraren, amb l'autorització del bisbat, pedres de l'antiga, que fou parcialment desmantellada: la torreta de l'escala, el creuer i l'absis. L'enderroc total de l'edifici sortosament fou aturat per iniciativa dels propis vilatans i la silueta original

SANT RAMON DEL PLA

A l'exterior de Sant Ramon hi destaca la portalada, una de les més belles de la Catalunya romànica; la gran rosassa; la perfecció del seu absis; i les gairebé cent cinquanta mènsules que configuren un passeig escultòric de primer ordre.

A la pàgina esquerra. A l'interior la volta de pedra, altra vegada la rosassa, fent la seva funció de lluminària; la decoració dels capitells alguns dels quals amaguen escenes de la Bíblia.

Sant Ramon conté un orgue barroc instal·lat a finals del segle passat.

varià un xic amb l'aixecament del cimbori barroc, cosa que repercutí en l'escurçament visual de la nau respecte del transsepte. Al principi del segle XIX, es van refer, de forma maldestra, alguns elements de la portalada. El 1896, un llamp afectà el sector més enlairat i la casa-convent. La darrera guerra civil suposà la desaparició, pel foc, dels retaules i de la resta d'elements del mobiliari litúrgic, i l'eixamplament de la porta, a fi de facilitar l'entrada del material rodat. La desafecció del fossar, als anys vint, repercutí en el tancament de la "porta de difunts" que hi conduïa.

El 13 d'abril de 1951, l'església fou declarada monument historicoartístic. A la dècada dels 50, l'arquitecte Alejandro Ferrant efectuà una primera restauració, centrada en la porta, les cobertes (va fer reconstruir la conca absidial i va retirar el muret d'argamassa), en el descobriment de les finestres del braç meridional del transsepte, en la rosassa i en la supressió de la moderna sagristia, que comunicava amb el tram presbiteral. Després que les religioses Dominiques de l'Anunciata abandonessin el Pla, s'enderrocà la casa annexa que les havia hostatjat i hom pogué procedir a refer el conjunt, tasca dirigida pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. El 1985 es renovà la cornisa i el paviment, es consolidà el cimbori i es taparen alguns sectors murals.

L'ESTRUCTURA ARQUITECTÒNICA

L'estructura arquitectònica constitueix una adaptació de l'anomenat esquema Bernardí, amb reducció de les proporcions i de les parts integrants. La planta obeeix a un traçat de creu llatina, capçada per un absis semicircular. Cobreix la nau una volta de canó apuntat, perfil que retrobem al presbiteri, mentre que els braços del transsepte es tanquen amb voltes de creueria reforçades per arcs diagonals de secció rectangular, amb claus d'escàs ressalt i cilíndrics al creuer, com descobrim per les arrencades subsistents.

SANT RAMON DEL PLA

A dalt, llinda escultòrica de notable interès iconogràfic amb escenes de la Glorificació, la Mare de Déu alletant el Nen i els Reis guiats per l'estrella.

A la pàgina dreta, dos exemples de les disset figures alades de l'arquivolta escultòrica.

A sota, capitells frontals dels grups escultòrics de les dues bandes de la portalada: el de sant Pere, a l'esquerra, i el de sant Joan Baptista, a la dreta.

L'absis és flanquejat per dues capelles carrades, que apareixen doblades en monestirs del Cister com Santes Creus, La Oliva, Santa María de Huerta o Meira.

Quant a les obertures, la porta principal, on observem senyals d'un projectat porxo, està formada per vuit columnes en degradació per banda i pilastres bordonades o antes. Hi hem d'afegir, al costat nord de la nau, la portella que enllaçava amb el cementiri, actualment cegada per l'exterior, on restes de permòdols recorden l'existència d'una galeria. Un cos prismàtic, encaixat a l'angle SO, amaga l'escala de cargol, accessible des del transsepte, que porta a la teulada, perfilada per lloses disposades damunt mènsules esculpides. La il·luminació procedeix de les tres finestres absidials, amb esplandit interior i dos arcs plans per fora; de les del creuer, de doble esqueixada, i de la gran rosassa de la façana occidental.

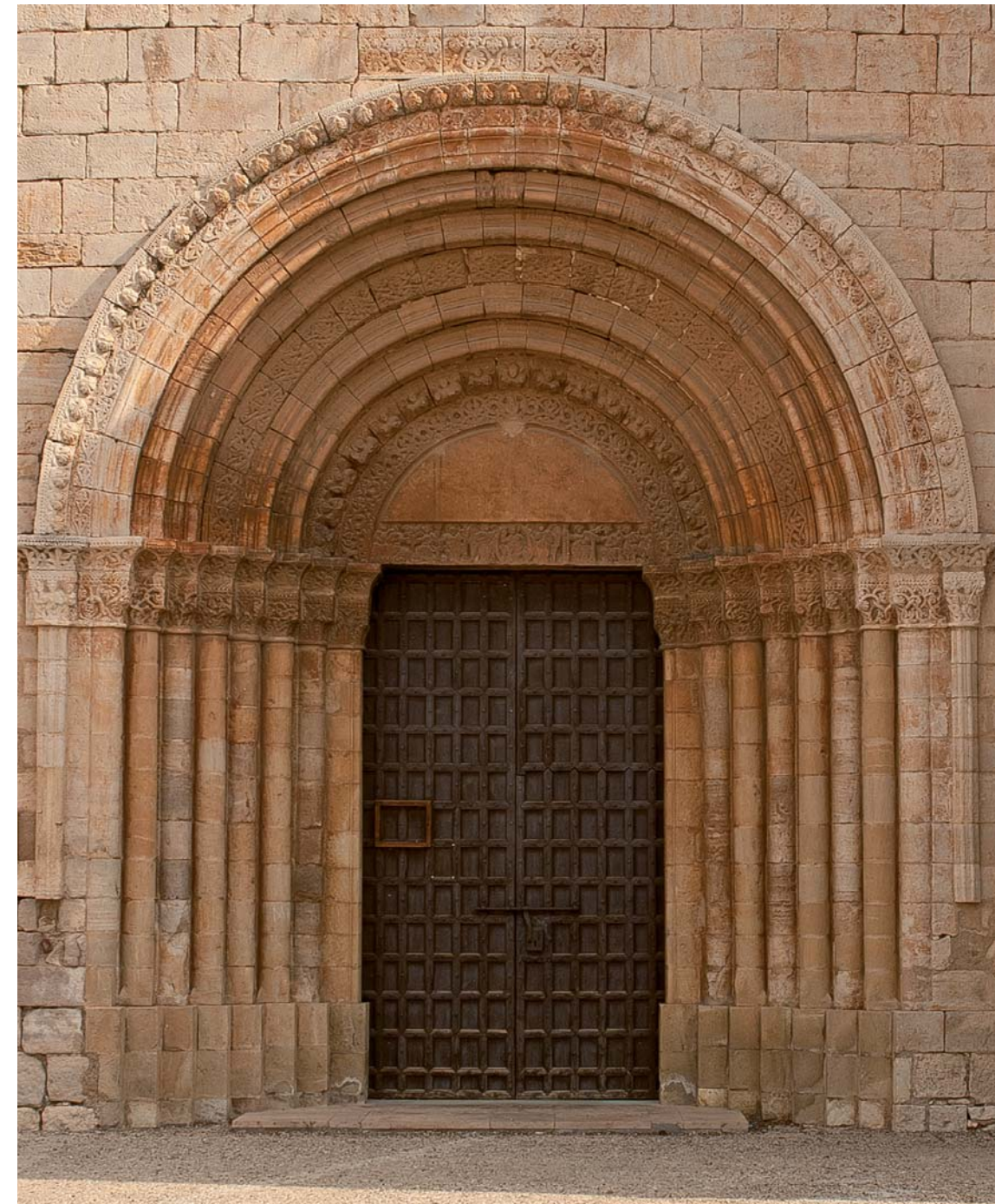
Els murs, d'uns 2 m de gruix, són recorreguts per un sòcol i, a la base de les voltes de la capçalera i de la nau, per la imposta. Els suports es redueixen a les pilastres dels arcs torals i del triomfal, als angles intercalats que reben els arcs diagonals del creuer i als culs de llàntia del transsepte.

L'ORNAMENTACIÓ

Si passem a l'ornamentació, hem de destacar, abans que res, la portalada, emparentada amb l'escola de Lleida i els tallers tarragonins, dominats pel gust classicitzant, a més d'un innegable bizantinisme. Al guardapols i a les sis arquivoltes següents, es juxtaposen motlures concavoconvexes i frisos calats geométricovegetals, derivats d'esquemes de llaceries, amb la inclusió de palmetes de relleu insignificant o del tipus apertxinat. Hi veiem la utilització del trepant, digitacions i estries regulars. L'última presenta, en canvi, disset figures alades en disposició radial: una teoria d'àngels beneït o mostrant els

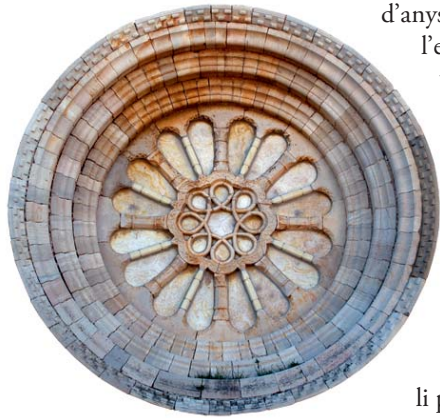
palmells, amb un llibre o, en una ocasió, un peix a la mà esquerra, presidits per un bisbe, proveït igualment d'ales. La indumentària, d'aspecte oriental, es troba solcada per línies gravades en paral·lel, espiga o ventall, amb vores ondulants i enriquida amb pedrerries, orbícula a les espatlles i genolls, a imitació de les túniques coptes i bizantines. Quant al personatge principal, hem d'interpretar-lo com sant Pere o com el seu representant màxim a les contrades tarragonines. Una imatge similar ocupa també el lloc dominant a la portalada de Sant Pere de Riudebitlles (Alt Penedès).

El timpà només conté dues franges esculpides: al perfil corb, simulant una arquivolta plana (un entrellaç vegetal que limita la *Dextera Domini* sobre una creu patent encerclada), i a la base, creant una pseudollinda de notable interès iconogràfic. S'hi associen dues composicions, compartimentades per quatre columnetes entorxades. La primera fusiona tres passatges de la Glorificació, resolts d'una manera veritablement singular. Partint de les Maries al Sepulcre i del *Noli me tangere*, l'escultor plasmà l'aparició de Jesús a les tres Santes Dones, ambientada a l'hort de Palestina, amb el complement d'un dels deixebles de Crist. Les dues primeres figures sostenen els recipients de perfums; darrere, Maria Magdalena, de llarga cabellera, prosternada als peus del Senyor, que diferencia el nimbe crucífer i els estigmes. El paisatge és suggerit per un arbre de branques entrecruades, similar al del Paradís. Anotem l'absència de la tomba i la identificació del Ressuscitat com a hortolà, mitjançant el caveguet, com localitzem també al claustre de Tarragona, en un capitell de Santa Maria de Lebanza (Palència, actualment a Harvard) o a la Bíblia d'Àvila. A continuació se situa novament sant Pere, vestit de bisbe, amb dues claus i un llibre, a punt d'escotar el relat de la Magdalena, d'acord amb la versió de sant Joan. El centre és ocupat per la *Maiestas Mariae*, dins una màndorla, entre dos àngels, que sostenen un llibre i un encenser, respectivament. La Verge, sobre

SANT RAMON DEL PLA

La gran rosassa de Sant Ramon, una de les més belles del romànic català. És gairebé una rèplica exacta de l'òcul que presideix la capçalera de l'església de Santa Maria de Santes Creus, el monestir situat a només dues hores a peu del Pla.

un faldistori encoixinat, alleta el Nen, a la manera de la *Panagia Galaktrotrophousa* bizantina, en combinació amb els acostumats atributs de reialesa. L'hem de relacionar directament amb dues claus de volta, de Poblet i Sant Cugat del Vallès, com ja demostrà la Dra. Español al seu article, o amb una miniatura del *Leccionari de Cîteaux*. El personatge contigu, amb llibre i bastó, s'integraria en l'escena anterior, ja que reproduïx sant Josep, carregat d'anys, al qual acompanyen els Reis orientats per l'estrella. Com en el cas de sant Pere, l'artista va cometre un error iconogràfic, en dotar-lo del llibre, com duen multitud de sants.

Els capitells, de cimaci continu, a base de palmetes i tiges entrecruades, relacionable amb la catedral de Tarragona, exhibeixen interpretacions de l'acant, entrellaços i, els més extrems, figures: un altre cop sant Pere, en un seient similar al de Maria, i dos acòlits que li porten el bàcul i el llibre i, a la dreta, sant Joan Baptista, el *Prodromos* de les deïsis, amb un ceptre florit i una creu processional, en substitució de sant Pau. Cal subratllar el valor teofànic del conjunt, a través de la contraposició de l'Epifania i la Resurrecció de Crist, amb el testimoni del Precursor del Messies, el Príncep dels apòstols i el cor angèlic.

La rosassa està formada per un escatat, tres anelles motllurades i vuit bucles inscrits en una corona zigzaguejant, en connexió amb els setze lòbuls exteriors, també decorats amb una ziga-zaga i alguns petits vegetals, per mitjà de pilarets vuitavats amb capitell a cada extrem. Constatem immediatament la coincidència, tot i el canvi de mides, amb el gran òcul que domina la capçalera de Santes Creus. L'esforç que suposà fer-ne una rèplica gairebé exacta quedava evidenciat en els tres traçats preparatoris visibles sobre el mur tradicional.

Escapant-se del caràcter religiós, a causa del seu emplaçament, hem de referir-nos a les prop de cent cinquanta mènsules de cornisa, que ofereixen una nodrida varietat tipològica: caps masculins més o menys grotescos o esquematitzats, de dones, fantàstics o animals (bou, porc i ovella); personatges de mig cos, amb els dits a la boca o estirant-la, o sencers, ajupits, representant un bevedor amb carretellet, amb les mans sobre el ventre, el sexe, una a la galta i l'altra al genoll o itifàl·liques; composicions de caps masculins, amb presència o no de figuretes completes, bous junyits, un carnívor mossegant la presa; vegetals; senzills motius

geomètrics, com una creu patent i algun objecte aïllat. En aquest apartat establim paral·lelismes amb Santes Creus, la catedral de Tarragona, Vallbona de les Monges, Santa Maria de Gradefes, Santa Maria de Carrizo o Flaran. Sobresurten les peces que personifiquen determinats pecats, mals o inclinacions com la luxúria, la maledicència o la quotidianitat de l'obrer o el viatger assedegat.

A l'exterior, cal consignar, a més, una creu encerclada d'un carreu angular del transsepte, de funció funerària; altres de similars coronant les obertures de l'absis (visió trinitària repetida en el nombre de capelles i d'agrupacions de sants del presbiteri); els esquemes de la rosassa, i les nombrosíssimes marques de picapedrer. Entre els gravats dels carreus cal assenyalar, més aviat com a grafit, atesa la seva cal·ligrafia, dues abreviatures en cursiva, corresponents a Berenguer i Arnau, i un nus de Salomó, amb els quatre punts preceptius d'un signe notarial, com ho confirma el text adjunt: *Signum Petri Matei*, amb la qual cosa ens enfrontaríem amb signatures, la darrera de les quals atribuïble potser al mestre d'obres principal o, més concretament, a l'autor de la còpia del rosetó santescreuenc.

INTERIOR

Pel que fa als suports de l'església, els més importants són els propers a la conca absidal: lleons afrontats, un porc amb el morro dins una escudella (com la parella que orna un cimaci del claustre de Tarragona), aus de colls enllaçats, una tortuga, un drac serpentiforme, esfinxs i diverses escenes religioses: sèries de sants emmarcats per cercles que agafen personatges diminuts o entre vegetals; tres figures dempeus assimilables a Pere i Pau davant Neró, com veiem també a Mosaic, Ripoll o al Frontal de Sant Pere de Bof; un sacerdot elevat els palmells davant l'altar, en presència d'un monjo, i, finalment, tres episodis de la mort del Baptista. La narració s'inicia amb el botxí decapitant-lo quan emergeix d'una torre, sota la morada, a la qual acudeix la jove ballarina que presenta la testa sobre una safata. La tercera cara de la pilastra mostra Salomé, després de la dansa, acaronada per Herodes, en una evident inversió temporal. El model més directe es localitza al nucli tolosà, on encara poden contemplar-se dos capitells procedents del claustre de Saint-Étienne, de talla més refinada, amb un major luxe de detalls i una accentuada expressivitat. No obstant això, resulta interessantíssim de descobrir a les nostres terres un relleu curiós com el descrit, on no manca la ingenuïtat.

Als capitells oposats, només s'hi arrengheren dos nivells de fulles de llorer, amb baixes, entre les quals es disposen, a l'angle SO, una figuera entre dues pinyes i una falguera.

En el capítol de les conclusions, voldríem ressaltar la probable participació de tres escultors o equips, que haurien intervingut en la decoració interior i la rosassa, en la cornisa i en la portalada, respectivament.

Si volem valorar adequadament les fonts estilístiques i iconogràfiques, hem de remetre'ns als models propers cistercencs de Santes Creus i Poblet. Juntament amb l'estructura arquitectònica, regida per la simplicitat, la perfecció dels murs i la composició modular, a més de l'acceptació d'elements com les capelles col·laterals, la torreta o la porta de difunts, aporten alhora determinats temes ornamentals (fulles de llorer, nus de Salomó, roseta excavada...) i el traçat de la gran obertura circular dels peus.

Als capitells interns, s'hi sumen motius d'inspiració llenguadociana, com hem advertit en les seqüències de la mort del Baptista o en l'associació de sant Pere, sant Pau i Neró.

En canvi, la sèrie de mènsules que recorre la línia inferior de la coberta respon a una confluència de corrents, d'entre els quals destaca el tardo-romànic, d'esquematisme i sentit caricaturesc de les testes, com observem igualment al claustre de la Seu de Tarragona o a Sant Cugat del Vallès.

La porta manifesta una forta repercussió del focus tarragoní, que Jordi Camps i Imma Lorés han vinculat amb Girona i Sant Cugat del Vallès, en una escena inusual com l'aparició de Jesús hortolà a Maria Magdalena o en el tractament de les figures, enquadrable amb l'estil del frontal de Santa Tecla, el claustre o el relleu de la porta del campanar de la Catedral. S'hi detecten, alhora, recursos tècnics característics de l'anomenada Escola de Lleida (sanefes calades, entrellaços, ziga-zagues, ús del trepant...) i un desig de sumptuositat, d'arrels bizantines, paleses també en el semicercle d'àngels adoradors o en el protagonisme del Baptista. Quant a l'escena medial de la pseudollinda, la *Virgo Lactans* ens apropa altre cop a mostres de Maria i el Nen com a sobirans; es barreja amb la idea de maternitat, predilecta dels monjos seguidors de sant Bernat, amb qui s'associa el miracle de la *Lactatio*. ■

SANT RAMON DEL PLA

Capitells escultòrics de la conca absidal.

Us recomanem un exercici artístic de nivell: intentar localitzar les imatges que descriu l'autora del text al peu del monument. Un repte atractiu i sorprenent.